

- Лалаева, О.И. Азова // Школьный логопед. — 2005. — № 5-6 (8-9). — С. 12-21.
2. Богоявленский Д.Н. Психология усвоения орфографии. Д.Н. Богоявленский / - М.: Просвещение, 1966- 304с.
 3. Левина Р.Е. Нарушения письма у детей с недоразвитии речи / Р.Е. Левина М.: Изд. — вод АПН РСФСР.1961 — 310с.
 4. Лалаева Р.Н. Логопедическая работа в коррекционных классах / Р.И. Лалаева — М.: ВЛАДОС. 2004 — 223с.
 5. Череди́ченко Н.В. Теоретичні основи побудови системи навчання рідної мови дітей з Тяжкими порушеннями мовлення. / Науковий часопис. К- 2008 ст.242.
 6. Львов М.Р. Основы теории речи : Учеб. Пособие для пед. Вузов / М.Р.Львов. — М.: Academia, 2000 — 245с.

УДК 159.922.762:159.942]-053.6

Рецензент
Макарчук Н.О.
кандидат
психологічних наук

ПРОКОПЕНКО О.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНИХ ПРОЯВІВ ПІДЛІТКІВ З РОЗУМОВОЮ ВІДСТАЛІСТЮ

У статті розглядаються особливості емоційної сфери та визначаються емоційні реакції як форма саморегуляції емоційно-вольової сфери підлітків з розумовою відсталістю. На основі емпіричних даних описано особливості емоційних проявів підлітків з розумовою відсталістю.

Ключові слова: емоційний прояв, порушення емоційних реакцій, сила емоцій, стійкість емоцій, адекватність емоцій.

В статті розглядаються особливості емоційної сфери і визначаються емоційні реакції як форма саморегуляції емоційно-вольової сфери підлітків з умовною відсталістю. На основі емпіричних даних описані особливості емоційних проявів підлітків з умовною відсталістю.

Ключевые слова: емоційне проявлення, порушення емоційних реакцій, сила емоцій, стійкість емоцій, адекватність емоцій.

The article examines the characteristics of emotional and defined as a form of emotional self-regulation of emotional and volitional adolescents with mental retardation. Based on empirical data describes features of emotional manifestations of adolescents with mental retardation.

Key words: emotional expression, violations of emotional reactions, emotional strength, stability emotions, the adequacy of emotions.

Підлітки з розумовою відсталістю характеризуються несформованістю та недорозвитком емоційної сфери. Емоції і почуття мають низку специфічних ознак, своєрідність прояву, вираження та механізми взаємодії з іншими сферами. Діти мають складнощі з розрізненням, вербалізацією та усвідомленням власних емоцій та емоцій оточуючих людей. Актуальність дослідження особливостей емоційних проявів у підлітків з інтелектуальним недорозвитком обумовлена по-перше, поглибленням знань про саморегуляційну сферу підлітка з особливими потребами, по-друге, необхідністю формування психолого-корекційних впливів в процесі

психолого-педагогічного супроводу підлітків з розумовою відсталістю.

Емоційна сфера підлітків з розумовою відсталістю характеризується нестабільністю, імпульсивністю, незрілістю, низьким рівнем скоординованості багатьох емоційних процесів та унікальним спектром емоційних реакцій на внутрішні та зовнішні подразники. Специфіку емоційних реакцій простежується у різних сферах: спілкуванні з оточуючими, навчанні, повсякденній життєдіяльності, грі.

Почуття та емоції підлітків з розумовою відсталістю описані в працях вітчизняних вчених педагогів і психологів: О.К. Агавелян, М.К. Бардишевської, Л.С. Виготського, Д.Н. Ісаєва, Л.В. Занкова, В.В. Лебединського, В.І. Лубовського, С.Я. Рубінштейн, Н.В. Скоробогатова, Е.В. Хлистова, які досліджували структуру дефекту і афекту у підлітків з інтелектуальним недорозвитком. Так, Л.В. Занков зазначав, що таким підліткам характерні виключно «низькі, базальні емоції», а «високі ідейні» емоції взагалі не представлені у структурі особистості з розумовою відсталістю [1, 19]. С.Я. Рубінштейн характеризувала почуття підлітків з розумовою відсталістю як недостатньо диференційовані, більш примітивні, полюсні та неадекватні [4, 164]. Подібну характеристику дає Н.В. Шкляр, відзначаючи обмеженість у можливостях вираження переживань, почуттів соціально прийнятними формами [3, 73]. О.Є. Шаповалова акцентувала увагу на тому, що підлітки мають складнощі з розумінням

емоційних станів інших людей, виключення становлять лише яскраві емоційні прояви [3, 91]. Також більшість вчених відмічають залежність між емоційною і пізнавальною сферою. Розвиток та функціонування емоційної сфери підлітків з розумовою відсталістю має характерний ряд порушень:

- порушення сили емоцій, їх виразність (патологічні посилення та послаблення емоційних станів, різкі переходи від позитивних емоцій до негативних, збіднення емоційних відчуттів, відсутність напівтонів, наявність апатичних станів);
- порушення рухливості емоцій, їх стійкість (емоційна лабільність (легка зміна), слабкодухість (нетримання емоцій, відсутність самоконтролю), інертність емоцій (застрявання, низька рухливість афекту), експлозивність (емоційна вибуховість));
- порушення адекватності емоційних проявів (емоційна неадекватність (паритимія, перекручування різних емоцій), алекситимічні прояви, амбівалентність емоцій (подвійність) [3, 82].

Психологічна діагностика емоційної сфери підлітків з розумовою відсталістю здійснювалась за допомогою методики «Графічне зображення емоцій» [2, 76], діагностичної бесіди-обговорення емоційних станів людини та психодіагностичних ігор «Тренер емоцій» та «Клубок». Експериментальною вибіркою були підлітки з розумовою відсталістю у віці від 12 до 15 років спеціальних загальноосвітніх закладів міста Києва.

Методика «Графічне зображення емоцій» включає графічні зображення обличчя людини, які передають 5 основних емоцій: радість, сум, страх, гнів та подив. Підлітки у процесі діагностики мали розглянути всі графічні зображення людей, які представляють ту чи іншу емоцію, підписати їх та відповісти на питання: «Що, на Вашу думку, відчуває людина на зображенні?» або «Які емоції виражає її обличчя?».

Практично всі досліджувані підлітки точно вирізняли емоцію радості, водночас проговорюючи дану емоцію вони заміняли слово «радість» або «радісний» на «веселий». Емоція радості та її експресивний вияв на обличчі людини підлітками визначалися достатньо інтенсивно і правильно. Другою швидко вгаданою емоцією (80% продіагностованих підлітків) був сум, діти визначали її словами, які виражають стан засмучення, туги. 20% досліджуваних визначали емоцію через співвідношення «добре-погано». Емоції страху, відрази та здивування були складними для класифікації та розпізнавання підлітками. Переважно достовірні відповіді у 50% були щодо емоції гніву, але найбільш характерні відповіді були: «злий», «на когось сердиться», «когось вбив», «погана людина». Цікавим є той факт, що діти від прикметникового опису графічного стану, досить швидко переходили до опису у дієслівній формі, створюючи асоціацію із емоцій на зображеному обличчі та власних спогадів, негативні події, які нещодавно з ними відбулися. Варто зазначити ефективність проєктивних методик, як засобів діагностики та

психокорекції негативних станів, що турбують дитину, а це, в свою чергу, дає змогу для подальшої психотерапевтичної роботи з підлітками.

Як зазначено вище, найбільшу складність викликали графічні зображення страху та подиву. Правильні відповіді зустрічались досить рідко, переважно у 10-15% обстежених підлітків. Діти залишали їх на кінець діагностування, довго обдумували, могли загалом залишити не підписаними, часто під зображенням страху писали «здивування», а під здивуванням «він злякався». Під цими зображеннями часто зустрічались написи, пов'язані з діями «співає», «кричить», «йому боляче», а емоційні описи були майже відсутні, інколи використовувалось загальне слово «йому погано».

Крім того, варто відмітити, що під час проведення діагностичного обстеження, 80% дітей були зацікавлені процесом, намагалися одразу дізнатися, чи правильно підписали обличчя. Після озвучування правильних відповідей частина обстежених вступали в обговорення, намагалися зрозуміти помилки та ознаки тих чи інших емоцій, щоб в реальному житті адекватно розпізнавати емоції оточуючих, навчитися «читати» почуття ровесників та дорослих.

Діагностична бесіда з підлітками проходила за допомогою плакату, на якому були зображені 6 пантомімічних масок людини, що відображали: радість, злість (гнів), відразу, страх, подив, сум. Діти повинні були по черзі обирати маску, розповідати про неї, про почуття, які переживає ця людина.

Якщо діти довго не могли вгадати, їм пропонувалось повторити вираз обличчя маски, що допомагало їм зрозуміти цю емоцію, частково відчутти на собі. В ході бесіди обговорювалися ознаки за якими можна впізнавати почуття, зокрема діти зазначали, що часто дивляться лише на очі, коли намагаються зрозуміти обманюють їх чи ні, люблять чи навпаки зляться на них. Самі ж підлітки намагаються проявляти емоції і почуття не лише поглядами, а й жестами: якщо веселі чи люблять – посміхаються, обіймаються, якщо зляться чи відчувають відразу – намагаються відштовхнути людину, вдарити, образити. Тобто, при негативних почуттях до людини проявляють почуття активно, більш дієво, ніж під час позитивних. Окрім очей, підлітки звертали увагу на положення брів, водночас, більша частина дітей не розділяли очі і брови, описуючи це все словами «погляд», «очі». Найменшу увагу діти приділяли мимічним зморшкам на лобі, положення губ та роту, стану підборіддя та носу тощо.

Найбільш складною для впізнання була емоція «відрази». Досліджувані підлітки не змогли її ідентифікувати в мовленні. Так, максимально близькі відповіді були: «щось не подобається», «це коли ми кажемо «фу» », «гидко». Дана емоція є більш інтелектуалізовано, вимагає усвідомлення, співставлення та суб'єктивної оцінки, і тому, є складною для підлітків.

На питання, «Які емоції ви відчували, а які ні?», підлітки найчастіше зазначали, що переважно регулярно відчувають

злість, найрідше – страх та подив. Цікавим є той факт, що здивування, 60% опитаних віднесли до негативних почуттів у своєму житті, 30% - взагалі не змогли дати характеристику і 10% - віднесли до позитивних переживань.

Психодіагностична гра «Тренер емоцій» проводилась після обговорення плакату з масками. Підлітку пропонувалося продемонструвати ту чи іншу емоцію, почуття без використання слів, а лише за допомогою жестів та міміки. Всі інші вгадували емоцію, яка демонструвалась. Складнощі у визначенні виникали з показом емоції страху, здивування та відрази. Оскільки, вгадуючи, підлітки страх називали відразою, здивування страхом, і навпаки. Часом, зустрічались мімічні порушення у підлітків, які довгий час не могли зобразити сум, зажди при цьому посміхаючись. Найбільш простою для показу і вгадування була емоція злості, гніву, веселості та радості.

Гра «Клубочок» була спрямована на формування вербального означення почуттів, які відчуває в даний конкретний момент дитина. Підліткам пропонувалося передавати клубок ниток по колу, розмотуючи його і тримаючись за нитку. Отримуючи нитки у руки, підліток мав розповісти про свій емоційний стан, почуття, переживання в ситуації «тут і тепер». Основною ознакою, яка була помічена під час даної вправи – недостатньо сформована здатність вербалізувати свої почуття, говорити, про те, що відчуває, невміння визначати якість та інтенсивність емоції. Навіть

знаходячись у гарному настрої дитина могла назвати щось негативне (почуття із негативного спектру). Часто спостерігалось перекручування емоцій. Наприклад, коли підліток був збуджений, агресивний, він міг сказати, що «я веселий і спокійний». Підліткам досить складно конкретизувати емоцію, так, стан образи визначався лише словосполученням «мені погано». Цікавим було те, що коли підлітки були злі, вони соромились це визнати, назвати «злістю» чи «роздратованість», але усім своїм зовнішнім виглядом намагалися продемонструвати свій стан.

Таким чином, інтерпретація отриманих експериментальних даних, ми дійшли до висновку, що підлітки з розумовою відсталістю мають складнощі з усвідомленням, означенням та конкретизацією власних емоцій та почуттів. Сприйняття, розуміння та вербалізація різних емоційних станів є порушеною. Підліткам з розумовою відсталістю притаманні порушення у вираженні, виразності та силі емоцій. Збіднене означення у мовленні власних емоційних станів, недостатньо сформований досвід переживання більш високих почуттів. Крім того, визначено особливості усвідомлення підлітком з розумовою відсталістю власних емоцій: перекручування багатьох почуттів та емоційних станів, невміння називати, вербалізувати почуття, подвійність розуміння емоційних станів, перекручування розуміння позитивних і негативних емоційних станів. Звідси, саморегуляція підлітків з розумовою відсталістю розуміється

нами як система сформованих здібностей до розпізнавання, визначення у мовленні та усвідомлення власних емоцій. Саморегуляція та її формування забезпечується цілеспрямованим, спеціально організованим психологічним впливом на емоційно-ціннісну сферу особистості підлітка з розумовою відсталістю.

Література

1. Занков Л.В. Психология умственно отсталого ребенка /Л.В. Занков. – М.: Государственное учебно педагогическое издательство наркомпроса РСФСР, 1939. – 96 с.
2. Корнеева В.А. Методики коррекции эмоциональной сферы /В.А. Корнеева, Ю.С. Шевченко // Вестник московского университета. – Психология. – 2003. - №4. – С.73-84
3. Лубовский В.И. Специальная психологи /Владимир Иванович Лубовский. – М.: Издательский центр «Академия», 2005. – 464 с.
4. Рубинштейн С.Я. Психология умственно отсталого школьника / С.Я. Рубинштейн. – М.: Просвещение, 1979. – 192 с.